

A településhálózat pusztulása a Marosszögben a 16–17. században

Kókai Sándor

Nyíregyházi Egyetem Földrajz és Turizmus Intézeti Tanszék

— CSc, egyetemi magántanár

Bevezetés

Szegedtől dél-délkeleti irányban, a Tisza és a Maros folyó találkozásától az Aranka (Harangod) vonaláig bezárt „háromszögben” terül el a Kárpát-medence egyik kevésbé ismert középtája, a Marosszög. A Marosszög természetföldrajzi értelemben az Alsó-Tisza vidékének — s egyben a Bánságnak mint történeti földrajzi régióknak — mintegy 1500 km²-nyi kiterjedésű mezo-régiója, amely Trianon óta Szerbia, Románia és Magyarország határ menti perifériája. A régió szerepét a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában évszázadokon keresztül stratégiai helyzete határozta meg. E tekintetben kiemelkedett a Maros folyó nagy régiókat összekötő tranzit szerepe és a Szeged–Temesvár közötti kapcsolatokat realizáló — a régió áthaladó — szárazföldi úthálózat jelentősége.

Mindezek markánsan befolyásolták a régió településhálózatának kialakulását is, szoros összhangban a természetföldrajzi adottságokkal és a mikrorelief adta lehetőségekkel. A víz, mint felszínformáló elem is domináns szerephez jutott olyan értelemben, hogy két meghatározó szintre (árterek, ármentes térszínek) különíti el e tájat. A folyóvíz és szél által kialakított változatos felszíni formákat (övezatok, homokbuckák stb.) olykor csak néhány méteres vertikális magasságkülönbség választja el egymástól, amely azonban döntő jelentőségű volt a megtelepülő ember számára¹ az integrált vízügyi munkálatok megkezdése előtt. A vízrajzi viszonyok és azok megváltozása mindenkor befolyásolta az emberi megtelepülést és az életlehetőségeket. A helyi és helyzeti energiákhoz kapcsolódó emberi megtelepülés több évezredes folyamatából e tanulmányban a 16–18. századi változásokra helyezzük a hangsúlyt, különös tekintettel a városok és falvak elnéptelenedésére és a pusztásodás folyamatára. A több mint két évszázadon átívelő folyamatelemzést három időkeresztmetszet segítségével, a korabeli források és térképek elemzése és értékelése alapján mutatjuk be.

| ¹ FRISNYÁK 1992; FRISNYÁK 1994; FRISNYÁK 2012.

A Marosszög településállománya a 13. század közepén

A vizsgált régió településeinek földrajzi helyzetét a Tisza és a Maros folyók menti árterek és az azokból foltszerűen kiemelkedő ármentes térszínek helyzete befolyásolta (1. térkép). Az ármentes területek — úgynevezett „életkamrák” — a régészeti adatok alapján több ezer éve lakott helyek, s az itt megtelepülő civilizációk váltakozó intenzitással — döntően azonban a természetes állapot fenntartásával — hasznosították a környezeti erőforrásokat. A honfoglaló magyarság megtelepülésével e régió is új impulzusokat kapott, stratégiai fontossága jelentőssé vált, elsősorban a Maros folyó interregionális kapcsolatokban betöltött szerepe miatt. A Szent István-i államalapításhoz kapcsolódó országos jelentőségű események a régió településeinek egy részét is ismertté tették (Marosvár/Csanád, Oroszlámos stb.), emellett azonban a teljes településállományáról az első leírásunk a Csanád nemzetség 1247. és 1256. évi birtokmegosztási oklevelei alapján rajzolódik ki.

Az oklevelek alapján a települések pontos számát nem tudjuk, de a Marosszög területén megismert 24-25 település alapján viszonylag sűrű, aprófalvas településhálózat képe bontakozik ki. A Csanád nemzetség azonban nem birtokolta a teljes vármegyét és a vizsgált régió minden települését, így ezekről nem rendelkezünk információval. A települések elhelyezkedését a mikrorelief is determinálta, zömmel az ármentes térszíneken helyezkedtek el (1. táblázat), kihasználva a lokális (helyi) energiákat és erőforrásokat. A magasárterek ekkor még csak kivételes esetben (például forgalmi központ, révátkelő stb.) kerültek az emberi megtelepedés fókuszába. A települések lakói alkalmazkodva a természeti adottságokhoz, a differenciált ártéri gazdálkodás horizontális és vertikális strukturális egységét megvalósítva élték mindennapjaikat. A marosszögi településhálózat egyik sajátossága volt, hogy az országos átlagnál magasabb volt a monostorok száma,² amelyek hatással voltak a gazdálkodás színvonalára, és többek között ennek következtében a régió kiemelt gazdasági jelentőségre tett szert.

A Marosszög településállománya a 15. század végén

Az első teljes körű településhálózati ismereteket a 15. század végi állapotok feltárására irányuló — a korabeli összeírásokra és oklevelekre alapozott — későbbi monográfiák³ tartalmazzák. Azonban a történeti források széles körű feldolgozásai alapján sem jelenthető ki teljes bizonyossággal, hogy valamennyi település egyidejűleg lakott is volt, amely a régiót ért igen gyakori törökdúlások és belső háborúk ismeretében igen valószínű. Mindezek ellenére a településhálózat fejlődése és a települési tér kiteljesedése — elsősorban a magasárterekre — egyértelmű: a 15. század végére a lakott települések száma több mint duplájára emelkedett. Alárendelten a pusztasodás is jelen volt (például Örs, Halászi stb.), amely folyamatban a megváltozó éghajlati körülmények is szerepet játszhattak.⁴

Fontos kérdés annak megállapítása, hogy a régió településállományához mekkora népességszám társult. A korabeli településhálózati és demográfiai viszonyok ismeretében kijelenthe-

² F. ROMHÁNYI—PÖDÖR 2015.

³ CSÁNKI 1890; ENGEL 2000.

⁴ RÁCZ 2021.

tő, hogy a Marosszög területén 10–11 ezer fő élhetett a 15 század végén, ami átlagosan 180–200 fős településeket jelentett. A régió népsűrűsége megegyezett az országos átlaggal, azaz 8-9 fő/km² lehetett. Az 56 lakott település népességszám szerinti differenciálódásáról kevés ismerettel rendelkezünk, azt azonban a későbbi török kori defterek összeírásai alapján is megállapíthatjuk, hogy a városok népességkoncentráció szerepe mellett a kedvezőbb természeti adottságokkal (például talajok, vízrajzi viszonyok, ármentes térszínek stb.) rendelkező települések lehettek még népesebbek.

1. táblázat. A Marosszög településhálózata (1256–1717)

Település	1256	1498	1567		1579		1717	
			család	lakos	család	lakos	ház	lakos
Szóreg(monostora)	+	+	29	174	27	162	lakatlan	
Szentiván	-	+	30	180	28	168	lakatlan	
Deszk	-	+	19	114	27	162	lakatlan	
- Száz(egy)ház	-	+	-	-	-	-	na.	na.
Klárafalva és Varsántó	-	+	-	-	-	-	lakatlan	
Pordánymonostora	+	+	-	-	-	-	lakatlan	
- Boldogasszonyháza	+	+	-	-	-	-	lakatlan	
Kemecse	-	+	-	-	-	-	lakatlan	
Béb	+	+	26	156	22	132	lakatlan	
Nagy-Gyála	-	+	18	108	18	108	35	210
Kis-Gyála	-	+	17	102	20	120	lakatlan	
Pap(Ó)keresztúr	-	+	13	78	13	78	4	24
- (Kis)Sziget/Sasülés	-	+	-	-	-	-	4	24
Rábé	+	+	43	258	30	180	lakatlan	
Térvár	-	+	20	120	17	102	lakatlan	
Kökényőr/Keresztúr	+	+	26	156	22	132	lakatlan	
- Veres(egy)ház	-	+	-	-	-	-	lakatlan	
Zombor	+	+	36	216	36	216	15	90
- Dédémszeg	+	+	33	198	29	174	lakatlan	
- Ladány	-	+	32	192	30	180	lakatlan	
Csanád	+	+	80	480	80	480	40	240
- (Erdős)Palota	+	+	-	-	-	-	10	60
- Szilvaszeg	-	+	-	-	-	-	lakatlan	
- Törösd/Turusda	-	+	25	150	17	102	lakatlan	
(Török)kanizsa	+	+	49	294	59	354	40	240
- Fejéregyháza	-	+	20	120	16	96	lakatlan	
Oroszlámos	+	+	65	390	67	402	na.	na.
Oroszlámosmonostora	+	+	-	-	-	-	lakatlan	
Mégy	-	+	32	192	31	186	lakatlan	
(Nagy)besenyő	+	+	86	516	98	588	lakatlan	
Pikina	-	-	15	90	12	72	lakatlan	
Valkány	+	+	-	-	13	78	lakatlan	
- Örs	+	-	-	-	-	-	lakatlan	
- Veresdob	+	+	-	-	-	-	lakatlan	
Csóka	+	+	26	156	24	144	na.	na.
- Baromlak	+	+	-	-	-	-	lakatlan	
- Terjén	+	+	-	-	-	-	lakatlan	
Kanizsamonostora	-	+	53	318	47	282	lakatlan	
Hódegyház	-	+	31	186	32	192	lakatlan	

(Tisza)szentmiklós	+	+	21	126	20	120	30	180
– Rázsán	–	+	–	–	–	–	lakatlan	
Egyházaskér	–	+	–	–	–	–	lakatlan	
Szanád	+	+	23	138	22	132	44	264
– Orosztelek	–	+	–	–	–	–	lakatlan	
Temerkény	+	+	–	–	–	–	lakatlan	
Padé	+	+	24	144	13	78	20	120
– Csücskőd	+	+	–	–	–	–	lakatlan	
– Harangod	–	+	–	–	–	–	lakatlan	
– Halászi	+	–	–	–	–	–	lakatlan	
(Nagy)szentmiklós	–	+	40	240	34	204	30	180
– Jára/Jari	–	+	10	60	15	90	16	96
Sárafalva	–	+	89	534	88	528	na.	na.
– Remete	–	+	–	–	–	–	lakatlan	
Egres	–	+	8	48	13	78	7	42
– Telek	–	+	12	72	19	114	lakatlan	
– Figed	–	+	4	24	14	84	lakatlan	
(Nagy)szentpéter	–	+	38	228	38	228	16	96
– Négy	–	+	–	–	–	–	lakatlan	
Perjámos	–	+	18	108	42	252	20	120
– (H)armada	–	+	11	66	20	120	10	60
Összesen	26 db	56 db	1122	6732	1153	6918	341	2046

(Forrás: SZENTKLÁRAY 1879; SZENTKLÁRAY 1898; CSÁNKI 1890; ENGEL 2001; KÁLDY-NAGY 2000.)

A Marosszög településállománya a 16. század második felében

A Marosszög településeire vonatkozó adatok ezen időszakból a csanádi szandzsák két összeírása (1567, 1579) alapján maradtak fenn.⁵ A török összeíróbiztosok által készült szandzsák-összeírások a különféle adók, vámok és tizedek kivetésének, illetve az azokból várható kincstári jövedelem számontartásának alapvető nyilvántartásai. Ezek alapján döntöttek arról, hogy melyik település szolgálja majd mint szultáni hársz birtok jövedelmével közvetlenül az államháztartást, és melyik közvetve úgynevezett szolgálati birtokként (például tímár, ziámet stb.) — készpénzfizetés helyett — a különféle tisztségviselők javadalmazását vagy a katonák zsoldját. A defterdák legfontosabb feladata mindenekelőtt a települések lakosainak név szerinti összeírása volt. Mindezek mellett értékes információkat nyerhetünk a települések gazdálkodására és térszerkezeti jelentőségére vonatkozóan is.

A Marosszög területén 36 lakott települést jegyeztek fel, ahol 1122 családban megközelítőleg hat-hétezer fő élhetett (1. táblázat). A régió átlagos népsűrűsége 4-5 fő/km²-re csökkent. Az egy családra eső átlagos népességszám értéke a történészek véleménye szerint ekkor 5-6 fő körül mozoghatott. A régió elvesztette népességének több mint egyharmadát, amely nemcsak a háborús embervesztéséből (1551–1552), hanem a menekültek jelentős számából is fakadt. A legnépesebb települések (Sárafalva [89 család], Óbesenyő [86 család], Csanád [80 család]) 450–500 főnyi lakosságot tömörítettek, az átlagos érték azonban 150–200 fős közösségeket jelentett. A legkisebb lakott helyeken (Egres, Jára, Figed stb.) alig 5–10 család élt 1567-ben.

⁵ KÁLDY-NAGY 2000.

A településállomány jelentősen megritkult, a 15–16. század fordulójához képest kétharmadára csökkent, a lakatlan települések száma 24-25-re emelkedett. Jövedelem és településhierarchia tekintetében Óbesenyő volt a legértékesebb (hász város), megelőzve Csanád és (Török)kanizsa mezővárosokat. A gazdálkodás és a gazdasági élet hanyatlását jelzi, hogy 13 halászó helyet jegyeztek fel, amelyek után az adott falvak lakosai rendszeresen adóztak. Mindössze három országos vásárt tartó település, három-négy jelentősebb malom (Csanád, Egres, Harmad stb.) funkcionált körülbelül 20 kerékkel. A régió életében oly fontos révátkelők közül mindössze kettőt jegyeztek fel (Hódegyház, Kanizsa), melyek közül a (török)kanizsai vásárok és a rév-jövedelem az egész település jövedelmének a felét (15 ezer pénz) tette ki.

Az 1579. évi összeírás szerint a lakott települések száma egy településsel gyarapodott, amelyet 1567-ben az összeírók pusztaként szerepeltettek (Valkány). A családok számában régiós szinten a stagnálás volt jellemző (1. táblázat), de települési szinten az alkalmazkodás egyik eleme, hogy a Marosszög keleti részén gyarapodott a családok száma (Perjámos, Egres, Harmada stb.), a nyugati részén csökkent. Az okok között szerepelhet a lakosság kicserélődése mellett a szökések lehetősége a nagyobb védelmet nyújtó városokba (Szeged, Makó, Zenta, Óbesenyő stb.). A teljes elnéptelenedés azonban ekkor még nem fenyegette a marosszögi településeket, ami azt is jelzi, hogy a törökök vigyáztak az alattvalókra (ráják), s a szökéseket is igyekeztek minimalizálni. Nem vagy csak ritkán állt érdekükben a falvak elnéptelentése, az áttelepítéssel azonban igen gyakran éltek. A viszonylag békésebb időszakot felváltó tizenöt éves háború (1591–1606) hadi eseményei azonban e régióban is újabb drasztikus népességfogyással járhattak, hasonlóan az ország más részeihez. A 17. századi demográfiai és településhálózati folyamatokat részletesen nem tudjuk bemutatni, azonban a 18. század elejének állapotaiból egyértelműen arra következtethetünk, hogy óriási mértékű volt a humán erőforrás és lakóhelyek pusztulása (2. táblázat).

A Marosszög településállománya a 18. század elején

A felszabadító háború karlócai békével (1699) lezáruló első szakasza a törökök kezén hagyta a Marostól délre elterülő régiót mindazok ellenére, hogy területén is jelentős katonai események zajlottak sikeres csatákkal és várostromokkal. A Maros vidékének lakosaira ez újabb csapást hozott, a régió hosszú ideig csak mellékhadszíntérnek számított, ahol jöttek-mentek a kisebb-nagyobb csapatok. Csanád többször is gazdát cserélt, s nem kerültek el a török szolgálatában álló tatár segédcsapatok sem (például 1586–1587). A Temesköz török alóli felszabadulása csak a pozsareváci békekötéssel (1718) valósult meg, amely lezárta a felszabadító háborúk második szakaszát. Az emberi erőforrások és az épített környezet állapotának feltárása csak ezután következett be (2. táblázat, 1. térkép), amelynek eredményei minden várakozástól elmaradtak. A tizenhárom, majd tizenegy kerületre osztott Temesi Bánság egyike a Csanádi kerület volt, amelynek a statisztikai felmérése és a térképi ábrázolása 1-2 éven belül elkészült.

A statisztikai adatok és tények önmagukért beszélnek, mindazok ellenére, hogy kisebb eltérés van a két adatbázis között. Az 1721. évi térkép szerint a Csanádi kerületben mindössze 16 lakott helység volt és 40 lakatlan. Az 1717. évi hivatalos községi jegyzék 21 lakott települést sorol fel (448 lakóházzal), amelyek közül négyet nem tudunk azonosítani (Mecseh, Velich,

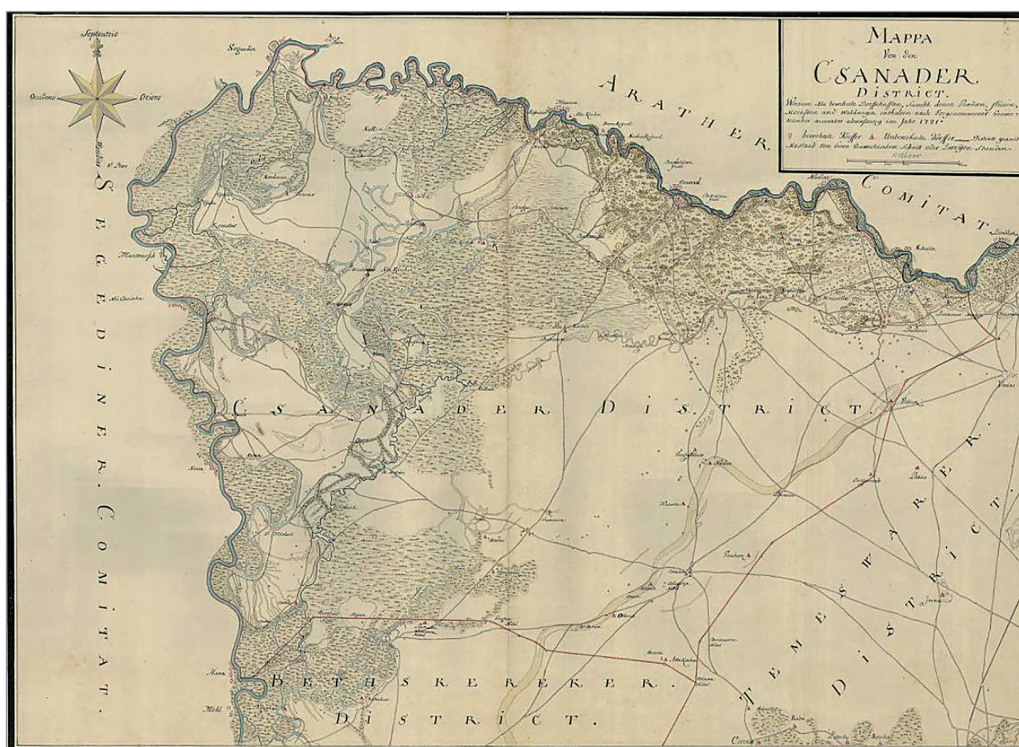

Koke, Igios), mert a térkép sem tünteti fel. A két adatbázist gondosan egybevetve megállapítható, hogy kifogástalannak, teljesnek sem a térkép, sem a hivatalos jegyzék nem mondható. A Csanádi kerületben nem említi a jegyzék Száz(egy)ház, Palota, Fejéregyháza, Csóka, Sárafalva, Oroszlámos lakott helyeket, de a térkép is mellőz olyan helységeket, melyek a jegyzékben lakott helyeknek tüntettek fel. A jegyzékben lakott helyként szerepel (H)armada, Zombor, Jári (Jára), Kistur (Keresztúr); a térkép pedig lakatlanoknak jelöli azokat.

2. táblázat. A Csanádi kerület lakott települései és lakóházai (1717)

Település	Lakóház	Település	Lakóház	Település	Lakóház
Kanizsa	40	Nagyszentmiklós	30	Szanád	44
Csanád	40	Mecseh	13	Koke	40
Jarmada	10	Velich	18	Szent Miklós	30
Perjámos	20	Palath	10	Padé	20
Viget/Sziget	4	Zombor	15	Igios	30
Egres	7	Gyála	35	Morotva	6
Szt. Péter	16	Keresztúr (Ó)	4	Jari	16

(Forrás: SZENKLÁRAY 1879: 21.)

1. térkép. A Csanádi kerület térképe (1721)

(Forrás: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/528/> [B IX a 619])

A négy lakott, de beazonosíthatatlan település és Morotva (amely már nem tartozott a Marosszöghöz) adatai nélkül a Marosszög 16 lakott helységében 341 lakóházat írtak össze (1. táblázat). A népsűrűség 1-2 fő/km²-re csökkent. A pusztulás mértéke az 1498. évi állapothoz képest mintegy 80%-os, azaz a 10–11 ezer fő körüli népesség kétezer fő körüli értékre olvadt, de az épített környezeti elemek (például lakóházak, utak, hidak stb.) is csak árnyékuk voltak korábbi

önmaguknak. Különösen súlyos volt a humán erőforrás-veszteség, hiszen két évszázad természetes szaporodása is semmivé vált, s a 15. század végén és a 16. század végén (1590) még a magyarság dominanciájával jellemzett régió⁶ a balkáni népcsoportok (elsősorban szerbek) domináns életterévé vált.⁷ A Maros folyótól délre eső terület a legsúlyosabb pusztulási zónába tartozott, ahol Zomboron kívül nem volt magyar többségű település, ott is mindössze 15 lakóházban 90-100 ember élhetett. A 15. század végi településhálózatból gyakorlatilag csak azok a települések maradtak meg, amelyek városi funkciókat birtokoltak (ezek esetében is a házak és a lakosság megfeleződött az 1570-es évek végéhez képest), illetve néhány falu, amelyek jelentősebb helyzeti energiákkal bírtak.

A lakatlan települések száma negyven fölé emelkedett, ezeket azonban differenciálni szükséges, mert a pusztásodás nem egyformán érintette őket, s e tekintetben két csoportra bonthatók.

Az *első csoportba* azokat a településeket soroltuk, amelyek csak egy-két korabeli forrásban szerepeltek (döntően a 15. századi oklevelekben), és minden más esetben lakatlan településként írták össze. A csoportba tartozó 20-21 település (*1. táblázat*) a 18. századi reorganizáció során sem éledt újjá. Azt feltételezzük, hogy az elnéptelenedésük és a pusztásodás a török hódítás nélkül is nagyobb részt bekövetkezett volna, azaz ezek a klasszikus pusztává vált települések. Ezek: Száz(egy)ház, Pordánymonostora, Boldogasszonyháza, Kemece, (Kis)sziget, Varsántó, Veres(egy)ház, Szilvaszeg, Örs, Veresdob, Baromlak, Terjén, Egyházaskér, Rázsán, Orosztelek, Temerkény, Csücsköd, Halászi, Harangod, Remete, Négy. A *második csoportba* azokat a településeket (25 db) soroltuk, amelyek minimum három korabeli forrásban szerepeltek (a török kori összeírásokban is), s elnéptelenedésük csak átmeneti. Ezek nem váltak klasszikus értelemben pusztává, s csak néhány évre vagy egy-két évtizedre váltak lakatlanná. Tipikus példája ennek (Kis)zombor, amely település lakói a tizenöt éves háború idején is elhagyták a falut, és Makóra költöztek (1596-ban a török is felégette a települést), s a veszély elmúltával visszaköltöztek, folytatva a természeti erőforrások gazdasági hasznosítását. A 17. században Zombor közel negyven évig (1609–1647) ismét lakatlan volt.⁸ Amint említettük, a felszabadító háborúk idején is gyakran előfordult a lakosság „futása”, azaz ideiglenesen lakatlanná vált a Marosszög településeinek e csoportja. Ezek: Szőreg, Szentiván, Deszk, Klárafalva, Rabé, Béb, Kis-Gyála, Térvár, Kökényőr, Dédénszeg, Ladány, (Erdős)palota, Törösd/Turusda, Fejéregyháza, Oroszlámos-monostor/Majdán, Mégy, Nagybesenyő, Pikina, Valkány, Kanizsamonostora, Hódegyház, Sárafalva, Telek, Figed, (H)armada. E települések nagy része a 18. században — egy-két évtizednyi lakatlanság után — újjáéledt, olykor korábbi lakóinak egy része is visszatért a környező városokból, például Szegedről, Makóról, Zentáról, Nagylakról stb., illetve új — általában nem magyar — betelepülők is érkeztek.

A 18–19. századi népességgyarapodás nagyságát a *3. táblázat* adatai alapján követhetjük nyomon. A II. József uralkodása idején végrehajtott népszámlálás szerint a Marosszög 32 lakott településén 37 325 fő élt, ami a népességszámban több mint tizenötszörös gyarapodás, de a lakott települések száma is megduplázódott. Mindez együtt járt a településhálózat meg-

⁶ Kocsis 2024.

⁷ Ács 1984.

⁸ Marosvári 2008: 210.

újulásával és az új horizontális és vertikális települési-térszerkezeti konfiguráció kialakulásával is.

3. táblázat. A Marosszög településeinek népességszáma (1784/87–1910)

Települések	Népességszám					Változás 1784/87–1870	Változás 1870–1910
	1784/87	1850	1870	1890	1910	%	%
1. Új-Szeged	67	582	843	1880: Szegedhez		1158,2	–
2. Szőreg	1410	2430	2661	3337	4052	88,7	52,3
3. Deszk	932	1964	2403	2729	2944	157,8	22,5
4. Klárafalva	86	234	331	430*	570	284,9	72,2
5. Ferencszállás	–	202	406	422	404	–	-0,5
6. Kiszombor	981	2586	3712	3994	4107	278,4	10,6
7. Ószentiván	–	354	973	1130	1472	–	51,3
8. Újszentiván	361	669	903	1300	1387	150,1	53,6
9. Térvár	107	174	243	1880: Újszentivánhoz		127,1	–
10. Kübekháza	–	–	1705	1927	1817	–	6,6
11. Gyála	1070	1838	2469	2823	2782	130,7	12,7
12. Rábé	172	322	431	456	478	150,6	10,9
13. Ókeresztúr	719	1532	2538	2677	3053	253,0	20,3
14. Oroszlámos	1307	1990	2999	3071	3538	129,5	18,0
15. M.majdány-Susán	275	688	750	715	758	172,7	1,1
16. Törökkanizsa	1157	1982	3329	3429	4938	187,7	48,3
17. Józseffalva	578	–	2450	2273	2967	323,9	21,1
18. Tiszaszentmiklós	1270	2860	3252	3279*	3530	156,1	8,5
19. Szanád	917	1766	2387	2183	2317	160,3	-2,9
20. Csóka	1191	2410	3652	3330	4245	206,6	16,2
21. Magyarpadé	–	–	1601	1600	1998	–	24,8
22. Szerb-Padé	787	1463	1668	1680	1641	111,9	-1,6
23. Feketető	514	660	870	897*	1101	69,3	26,6
24. Kanizsamonostor	–	366	542	401*	329	–	-39,3
25. Hódegyháza	–	1364	1776	1363	1848	–	4,1
26. Egyházaskér	–	–	738	848*	861	–	16,7
27. Óbéb	1020	1998	2872	3089	2494	181,6	-13,2
28. Batthyányháza	53	–	230	191*	155	334,0	-32,6
29. Magyarkeresztúr	173	758	615	673	687	255,5	11,7
30. Porgány	130	202	762	977	980	486,2	28,6
31. Keglevichháza	–	–	1071	1160	1191	–	11,2
32. Bolgártelep	–	–	546	681	725	–	32,8
33. Valkány	1800	4012	4204	4260	4809	133,6	14,4
34. Óbesenyő	3188	7740	7099	6331	5913	122,7	-16,7
35. Nagycsanád	2402	4600	5385	5585	5649	124,2	4,9
36. Óscsanád	999	1736	2059	1842	1538	106,1	-25,3
37. Nagyszentmiklós	5416	8306	9205	10340	10617	70,0	15,3
38. N.nagyszentmiklós	–	1606	1903	1971	1740	–	-8,6
39. Egres	1808	2596	3042	3491	3482	68,3	14,5
40. Sárafalva	2586	4236	3839	4188	3944	48,5	2,7
41. Németszentpéter	2026	4130	4180	3941	3572	106,3	-14,5
42. Perjámos	1823	3662	5215	5953	5348	186,1	2,6
Összesen	37325	74018	97871	100537	105981	162,2	8,3

(Forrás: Kókai 2021.)

Összegzés

A településhálózat változékony rendszer, amelynek nemcsak funkcionális differenciálódása, hanem a helyi és helyzeti energiái is átértékelődnek. A 18. század elején kezdődő reorganizáció nem a korábbi évszázadok teljes településhálózati rekonstrukcióját jelentette. A 16–17. századi folyamatok mind a népességszám, mind a települések vonatkozásában drasztikus változásokat eredményeztek. A lakosság 80%-a eltűnt, a települések 70%-a elpusztult. A településhálózat differenciálódott, melynek eredményeként a marosszögi települések két csoportba sorolhatók. Az első csoportot az állandóan lakott települések (ármentes térszínen) képviselték, melyen belül három kategória különíthető el. Az első a térszervező központok (például Csanád, Óbesenyő), a második a jelentős helyzeti energia potenciállal (például révátkelők: Szőreg, Zombor, Kanizsa, Csóka, Hódegyháza, Egres, illetve belső ereken hidak: Óbéb, Feketető stb.) rendelkezők alkották. A harmadik kategóriába jelentős helyi energia potenciállal (például ármentes térszínnek, igen jó talaj-adottságok: Gyála, Ókeresztúr, Tiszaszentmiklós, Szanád, Perjámos, Nagyszentmiklós, Szentpéter stb.) rendelkező települések kerültek. A második csoportot az ideiglenesen lakott települések (zömmel a magasártéren helyezkedtek el) alkották. A csoporton belül két kategóriára bonthatók a települések. Az elsőbe azok a falvak tartoznak, amelyek néhány évtizedes lakatlansággal (25 db) rendelkeztek, míg a másodikba a klasszikus értelemben vett puszták tartoztak, amelyek néhány évtizedes lakottsággal (20–21 db) bírtak.

Szakirodalom

Ács Zoltán

1984 *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest: Kossuth.

CsÁNKI Dezső

1890 *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I*. Budapest.

ENGEL Pál

2000 *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

FRISNYÁK Sándor

1992 Az Alföld kultúrgeográfiai korszakai (Adalékok a környezethasznosítás és –átalakítás értékeléséhez). *Borsodi Földrajzi Évkönyv*, 5–19.

1994 A tájak és az emberi tevékenységi formák. In VIGA Gyula (szerk.): *Megyekönyv*. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés, 9–44.

2012 *Tájhasználat és térszervezés. Történeti földrajzi tanulmányok*. Nyíregyháza–Szerencs: Nyíregyházi Egyetem Turizmus- és Földrajztudományi Intézet — Bocskai István Gimnázium.

F. ROMHÁNYI Beatrix — PÖDÖR Andrea

2015 Kolostorhálózat — településhálózat — népesség. *Történelmi Szemle* 57, 1–49.

KÁLDY-NAGY Gyula

- 2000 *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása.* (Dél-alföldi Évszázadok 15.) Szeged: Csongrád Megyei Levéltár.

KOCSIS Károly

- 2024 A Kárpát-medence magyar népessége a tizenöt éves háború előestéjén (1590). In KÓKAI Sándor — CSÜLLÖG Gábor (szerk.): *Táj, társadalom, kultúra. Tiszteletkötet Frisnyák Sándor kilencvenedik születésnapjára.* Nyíregyháza—Budapest: Nyíregyházi Egyetem Turizmus- és Földrajztudományi Intézet — MTA Társadalomföldrajzi Bizottság Történeti Földrajzi Albizottsága, 284–303.

KÓKAI Sándor

- 2002 A kultúrtáj terjedése és változása a Marosszögben a XVIII–XIX. században. In FÜLEKY György (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében. IV. Tájérténeti konferencia.* Gödöllő: Környezetkímélő Agrokémiáért Alapítvány — Szent István Egyetem, 210–223.
- 2010 A táj és az ember kapcsolata a Marosszög területén (18–19. sz.). In PÁL Ágnes (szerk.): *Dr. Moholi Károly emlékkötet.* Szeged, 167–177.
- 2016 A dohánykertészek szerepe a Marosszög 18–19. századi társadalmi-gazdasági változásaiban. *Történeti Földrajzi Közlemények* 4/1, 84–107.
- 2021 *A Marosszög történeti földrajza (1718–1918): A táj- és erőforráshasználat változása a 18. század elejétől a 20. század elejéig.* Nyíregyháza—Kiszombor: MTA Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottság Történeti Földrajzi Albizottsága.

MAROSVÁRI Attila (szerk.)

- 2008 *Kiszombor története I.* Kiszombor.

RÁCZ Lajos

- 2021 A kis jégkorszak haszonélvezője. In KERN Zoltán et al. (szerk.): *Környezettörténet 3. Környezeti folyamatok a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományos források tükrében.* Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 183–199.

SZENTKLÁRAY Jenő

- 1898 *A csanád-egyházmegyei plébániák története.* Temesvár.
- 1879 *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből: 1779-től napjainkig, tekintettel a II. Károly és Mária Terézia korabeli előzményekre.* Temesvár.

*The Destruction of the Settlement Network in Marosszög
in the 16th and 17th Centuries*

The image of a dense network of settlements unfolds from the 15th century, forming a complex whole in unity with the network of smaller market towns and monasteries. The region, which includes about sixty settlements, was dominated by small villages. The spatial processes of the 19th century were determined by the Turkish conquest, which took place in 1551, with the capture of the town and castle of Csanád. According to the censuses of the Turkish-era defteres (1567, 1579), the region lost 40% of the population in one generation, and 25-30% of the settlements became uninhabited. The destruction increased to an unprecedented extent during the Fifteen Years' War, and by the end of the 17th century the population and the number of settlements fell to 20-30% of the value at the end of the 15th century, i.e. barely 18-20 settlements remained inhabited, sometimes only with some houses. The average population density decreased from 8-9 per km² in 1498 to 1-2 per km² by the beginning of the 18th century. The extent of the destruction of the settlements was influenced by the revaluation of natural resources, local and situational energies, and the fact of the Turkish conquest. The desolation was accompanied by a change of population, as a result of the Hungarians lost significance and space, and the Balkan ethnic groups came into a dominant position.

